

Божидар ШЕКУЛАРАЦ*

ТРАГОВИ СРЕДЊОВЈЕКОВНИХ ВЕЗА И ОДНОСА ЦРНЕ ГОРЕ И БОСНЕ

Да се определијелим за једну овакву тему подстакла ме је едиција Monumenta Montenegrina која је у последње двије године изашла у издању Историјског института Црне Горе. Ова грађа сабрана у 10 томова унијела је много више свјетлости у историју Дукљанске државе и њених веза и односа са сусједима него што је то било до сада. Истина, добар дио ових докумената био је познат науци и до сада, но у овом корпусу упоредо са оригиналима дају се и преводи на савремени црногорски језик, а уз то на једном мјесту. Међутим, у највећем дијелу ова грађа је нова за наше истраживаче, иако је познато гдје и када је објављена и за њу се, углавном, знало

Највећи дио ове грађе су "документа о владању" најзначајнијих владара који су непосредно одлучивали о судбини Далмације, Дукље и Зете, просторима данашње Босне, Србије и Албаније, али и документа о односима са Римском куријом. Ова друга су примјери учене "римске посланице" које су писали писари који су прошли највишу обуку у канцеларијама Курије. Римска курија и њени канцелари, често и сам папа, обраћају се дукљанским архиепископима и краљевима с уважавањем, ријечима поштовања и уважавања њиховог достојанства, а нарочито знамења архиепископа, "примаса" и владара. Ово се прије свега односи на архиепископа барског Петра и краљеве Словена Михаила и Бодина. Управо ова документа потврђују чињеницу да се кроз велики дио средњег вијека историја и судбина Дукље (Зете, Црне Горе) и Босне, додирују, преплићу, понекад интегришу али и супротстављају једна другој.

Према једној карти Византије за IX-XIII вијек, коју је 1995. године објавила европска заједница византолошких института на основу свих досадашњих истраживања, Босна фигурира као саставни дио Краљевства Словена, а Дукљанска црква има власт над Босном и Рашком све до угарске границе.

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Никшићу.

Према писму епископа Захарија од 16. маја 743. године Андрији, архиепископу Пезара, било је одређено да до краја живота овај буде пастир, као и његови наследници, за ове области: Краљевства Захумља, Краљевства Србије, Краљевства Травуније, Цавтата, као и за Котор или Росе, Будву, Љеш, Дриваст и Полатско, са црквама и парохијама њиховим. Писмо је написао писар "свете царске књижнице" Теодор.¹

Још прецизније се износи подаци о времену Св. Владимира, краља Далмације и мученика у спису *Memoriae Slavicae*. Према овом извору Владимир, који се звао још и Јован, бијаше син Петрослава, који је, после смрти свога оца Хвалимира, узео на управљање Зету, док су његова друга два брата управљали, Драгомир Травунијом и Хумом, а Мирослав Подгором. Међутим, после Мирослављеве изненадне смрти, пошто се удавио у Скадарском језеру, његову земљу Петрислав прикључи Зети. После напада Цара Самуила (967-1015) на Далмацију и неуспјеха у освајању зетског града Улциња, овај разљућен огњем и мачем опустоши цијелу Далмацију, све приморске и планинске земље до Задра, па се преко Босне и Рашке врати у свој крај. Даље причање се односи на стање после Самуилове смрти и о судбини дукљанског краља Владимира (1019) и његовим земљама што је за ову тему мање битно.²

Јединство већ помињаног простора 1023. године потврђује и посланица папе Бенедикта VIII послата архиепископу Виталу епидаурске свете столице у Рагузи, краљевству Захумља, Србије, Травуније, града Котора, Бара и Улциња са њиховим црквама и парохијама. Писар Грегорије, потканцелар папе Бенедикта VIII, назива господарем у 11. години његовог понтификата.³

Привлачи на себе пажњу и докуменат из 1023. године којим бенедиктинци оснивају манастир на Локруму. Наиме, опату Петру, стратегу Србије и Захумља, и осталој браћи на Локруму дат је печат латовишта, као и земље црквене на Локруму и Мљету, да их посједују без насиља Рагужана и Стоњана или других људи било Латина или Словена.⁴ Овај документ својим подацима јасно указује на аутентичност локрумских и мљетских повеља дукљанских владара којима се дају привилегије тамошњим самостанима.⁵

Управо се у једном фрагменту повеље дукљанског краља Радослава о оснивању манастира у Балему и помињу архиепископ Витал и опат Петар на Локруму, како то свједоче и претходни подаци.⁶

Године 1077. у вријеме дукљанских владара папа Грегорије VII обраћа се архиепископу барском Петру као надлежном за краљевство Захумља, Србије и Травуније, односно градова Карере, Бара, Улциња, Дриваста, Полата и Скадра са свим њиховим црквама и парохијама.⁷ Већ

¹ *Monumenta Montenegrina* III/1, Подгорица 2001, 42.

² Исто, 52-57.

³ Исто, 58.

⁴ Исто, 60.

⁵ Б. Шекуларац, *Дукљанско-Зетске повеље*, Титоград 1987, 19-34.

⁶ Ф. Шишић, *Лейоџис њоја Дукљанина*, Београд-Загреб 1928, 188.

⁷ *Monumenta Montenegrina*, III/1, 66.

слиједеће 1078. године исти папа Грегорије шаље благослов дукљанском краљу Словена Михајлу, указујући на спор између дубровачког и сплитског архиепископа нудећи своје посредовање у том спору преко барског архиепископа Петра као повјерљивог легата. Због тога папа тражи од краља Михајла да пошаље к њему архиепископа Петра и друге прикладне гласнике, уз дубровачког и сплитског архиепископа ради удовољења краљевој молби и канонском рјешавању спора.⁸

Десетак година касније, тачније 8. јануара 1089. године у вријеме, и на молбу, дукљанског краља "Бодина, најславнијег краља Словена" папа Клеменс III повјерава "Петру, архиепископу Дукљанске столице" да заређује и посвећује цркве о празницима дванаест апостола. Истом препушта сљедеће цркве: Дукљанску, Барску, Которску, Улцињску, Свачку, Скадарску, Дривастску, Полатиненску, Србијанску, Босанску и Травунијску, као све манастире, како далматинске, тако грчке и словенске, уз препоруку "да се крст кроз цијело Дукљанско краљевство носи испред њега" (архиепископа дукљанског Петра).⁹

Међутим, 1121. године папа Каликст "освјештава за архиепископа Рагузе" пречасног Гералда и "осигурава свету Рагужанску цркву" да сједињује и свети све парохије у краљевству Захумља, Србије, Травуније и градова Котора, или Роса, Будве, Авара, Улциња, Скадра, Дриваста и Полата, допуштајући Гералду да употребљава плашт само унутар цркве.¹⁰

Исте 1121. године, 28. септембра папа, Каликст, након смрти Гералда архиепископа рагузе, обавјештава епископа Горње Далмације и Дукље да потврђује сва права и власт који су дати архиепископу Рагузе над набројаним епископатима, црквама и парохијама.¹¹

Сва је прилика са је спор између Рагужанске цркве и других архиепископија у Горњој Далмацији и Дукљи трајао и последице потврде права првој, из времена Гералда, тако да и папа Инокентије II 13. јуна 1142. године "одређује да неокрњене остану све парохије у краљевствима Захумља, Србије, Травуније, те градова Котора, односно Роса, Будве, Авара, Улциња, Скадра и Дриваста", а архиепископу рагужанском Андрији и његовим насљедницима који буду канонски изабрани повјерава опатије, цркве и парохије у поменутих епископијама.¹²

Углед Апостолске столице, која је у различитим крајевима имала потпуну моћ, у Далмацији и Дукљи нарочито је растао у вријеме краља Вукана Немањића "славног краља Дукље и Далмације". У међусобним односима истиче се "потпуно повјерење", поштовање и размјена повластица и заклетви на вјерност. У комуникацији и међусобној преписци папа Инокентије III Вукана назива пресвијетлим краљем Далмације и Дукље, најдражим сином, славним краљем итд.¹³

⁸ Исто, 66.

⁹ Исто, 68.

¹⁰ Исто, 76.

¹¹ Исто, 78.

¹² Исто, 80.

¹³ Исто, 85-95.

С друге стране, крунисани краљ Вукан у обраћању папи назива га господарем коме препоручује себе и своје краљевство. Крајем XII вијека њихови односи и везе били су тако чврсти да, уз захвалност што је Апостолска столица послала Богом надарене људе да врше у краљевству божију службу, Вукан тражи од папе да овај подстакне краља Мађарске да у Босни протјерује јеретике јер је "велика јерес" тамо узела маха, што се види "по томе што је сам, велики грјешник Бакилин са женом и сестром, који је био бившег Мирослава Хумског и са многим својим сродницима завео више од десет хиљада Хришћана и увео их у ту јерес."¹⁴

Дакле, иако се Босна 1199. године третира као "земља угарског краља" дукљанско-далматински краљ Вукан позива папу да спријечи јерес у овој земљи.

И последице Вукана односи и везе Немањића, нових господара Дукље, са папом били су интензивни. Вуканов син Ђорђе од 1208. године носи краљевску титулу, али је 1242. столовао само као "princeps Dioclie" у Улцињу. На политичкој сцени Дукље и Далмације све се више истиче Стефан I Немањић, кога је папа Хонорије III крунисао за краља пошто се одрекао шизме. У писму писаном марта 1220. године папи Хонорију III Стефан Првовјенчани се титулише као краљ цијеле Србије, Дукље, Травуније, Далмације и Захумља, као син римске цркве и увјерава папу у вјерност, молећи божји и папски благослов за своју круну и земљу преко свог изасланика епископа Методија.¹⁵

Вукан и Стефан ишли су у црквеној политици примјером дукљанских краљева, тијесно сарађујући с Римом јер су то тражили политички интереси. Најкрупнији резултат ове политике било је крунисање Стефана од стране папе 1217. године и уздизање српске државе на ранг краљевине.

Тешко је поуздано установити који су разлози утицали на то да у држави Немањића рашка традиција превагне над дукљанском, али је свакако могуће претпоставити да је владалачка фамилија давала предност црквеним утицајима и обичајима државе из које су потицали, те Свете Горе из које су стизали монаси.^{15a}

Према једној исправи из средине XIII вијека која свједочи о спору и нетрпељивости Дубровачке и Барске архиепископије, на суду су предочени докази свједока да су Рагузи подложна краљевства, тј. Захумља, Србије, Босне и Травуније, све до провинције Сплитске. Краљевство Србије се простире до провинције Колоценске, а Краљевство Травуније до провинције Драчке. Прелат барски се, међутим, заклео да су "у читавој Далмацији од старине биле само двије архиепископије тј. Салона и Дукља. Умјесто Салоне је Сплит, а умјесто Дукље Бар."¹⁶

Бројна су документа која свједоче да је Дукља као епископски град Горње Далмације, древан и славан, била узвишена у митрополитско

¹⁴ Исто, 96.

¹⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 169.

^{15a} Б. Нилевић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије 1557. године*, Сарајево 1990, 18-19.

¹⁶ *Monumenta Montenegrina* III/1, 112.

достојанство, и њој су биле прикључене ове црквене заједнице: Бар, Будва, Котор, Улцињ, Свач, Скадар, Дриваст, Полат, Србија, Босна, Травунија и Захумље.¹⁷ Кад је ријеч о Босанској цркви она је од свог зачетка припадала Сплитској митрополији, али је у деветом вијеку по декрету Далматинског синода пријешла под власт и моћ Дукљанске архиепископије, а у 11-ом, према писму Александра II приступила је Барској митрополији, која је била установљена у мјесто Дукљанске, док је у XII пријешла Дубровачкој, да би се поново вратила Сплитској. Слична је судбина била и Травунијске цркве. Била је додијељена Дукљанској митрополији, али је у 1023. години Бенедикт VIII тражио да она припадне Дубровачком архиепископату, а Александар II у 1063. Барском. У 1121. години Каликст је њу, пошто је била одузета Барској вратио Дубровачкој митрополији.¹⁸

Недавно нађени документ о барском архиепископу Илији (1119-1124. године) указује да је он под својом влашћу имао територије и цркве "Дукљанске, Барске, Будванске, Которске, Улцињске, Свачке, Скадарске (Превалитанске), Дривастске, Пулатске, Босанске, Српске и Травунијске". Њему се, такође, приписује да је Барски архиепископат црква са "три олтара" - он влада свим црквама и манастирима, "Латинским, Грчким и Словенским". Дакле, Барска архиепископија, наследица Дукљанске, обједињава просторе не само Превалитане, Босне и Србије већ и читаве Далмације до Сплита.

Међутим, страдања града Бара, који се дичио у IX вијеку апостолском столицом и титулом, али и сукоби са Рагузинском архиепископијом, учинили су своје тако да постепено умјесто барске, црква у Рагузи преузима примат уз благослов папа. Тако, папа Климент 1188. године у својој повељи наглашава да цркви дубровачкој, која је носилац звања "примаса Србије" припадају територије "краљевства Захумља и Србије, што је Босна, и краљевство Травуније". Више нема помена о три краљевства. Бар је на тој листи градова, али је Рим одлучио да му не врати статус архиепископата, док Дубровник постаје сједиште "примаса Србије". Босна, у новом распореду снага постаје стратешки фактор и чинилац равнотеже на просторима Илирикума.

У XIII и XIV вијеку када је онемоћала Барска архиепископија, колико-толико успјела да створи јединство простора. Римска црква јој се поново окренула и почела да обезбјеђује преко ње везе са својим посљедњим енклавама у Хелади. Тако барски архиепископ Антоније 1382. године постаје примас Србије, а 1391. постаје архиепископ Босне.¹⁹

Формирањем архиепископије у Епиру, у Крајини, 1452. године, која је требало да повезује просторе Барске архиепископије и Драча, Курија је покушала да изгради нову линију разграничења на Илирикуму - овога пута не са Византијом, већ са исламом. Архиепископат Србије преузима за себе право да влада територијама некадашње државе Немањића, Босне и Краљевства Далмације и Дукље.

¹⁷ *Monumenta Montenegrina* IV/1, Подгорица 2001, 28.

¹⁸ Исто, 44.

¹⁹ Исто, 23.

Дуги спорови Барске и Дубровачке архиепископије око примата над територијама и црквама на просторима словенских краљевстава, започети крајем XI па обновљени у XII вијеку, непрекидани у два стољећа, утихнули су. Доњодалматинска обала и острва које су у власти држали босански краљеви потпашће под власт Венеције, тј. под јурисдикцију Ватикана. Барски архиепископ имаће канонско право управљања на територији Горње Далмације.²⁰

Говорити о средњевјековним везама и односима двије мале балканске државе какве су Босна и Црна Гора немогуће је а не завирити у историјске изворе као што су Порфирогенитов *De administrando imperio*, *Лейхойс йойа Дукљанина*, записе и натписе итд.

Још од времена када су за Грке и Латине између VII и X вијека у земљи "Славинији", односно "Sclaviniji" била заједно словенска племена између Задра, Солуна и Родопа²¹ може се макар у назнакама говорити о тим везама и односима. Највише података о том времену и простору даје Порфирогенит који у својим радовима помиње као сусједи Хрвате, Дукљане, Србе, Конављане, Неретљане, Пагане, Травуњане и Захумљане.

Дукљанин такође пише о граници на Дрини између двије провинције које се зову Босна и Рааса. За Кекавмиена (око 1080), кнез Стефан Војислав је једанпут травунијски Србин, господар Дукље, а на другом мјесту опет Дукљанин, као топарх Зете и Стона. У XI вијеку се опет мијешају Срби са Хрватима. О овом питању К. Јиречек каже да је "име Срба постало постепено укупан назив за сусједна племена, исто онако као што се у северним словенским земљама име правих Чеха распространило на чешка племена..."²²

Босна је, каже Дукљанин, била у X вијеку потчињена Хрватима, у XI Дукљанима, чији је краљ Бодин поставио у Босни за кнеза извјесног Стефана. Но, ту Дукљанинову констатацију о потчињености Босне Дукљи потврђују и подаци из докумената који говоре о зависности босанскога епископа од архиепископа у Бару. Босна се 1138. године у угарској краљевској титули назива Рамом (Рамае), а краљ Бела II дарива свом малељетном сину годину дана прије достојанство босанског херцега.

О времену Немањића и односима Босне и Зете, нарочито у оном времену када је Вукан био краљ Далмације и Дукље, већ је било ријечи. Србија у доба Немањића је као највећа словенска држава на Балкану обједињавала територије словенских балканских државица чинећи их саставним дијеловима своје државе, са више или мање аутономије и индивидуалитета. Тек ће након пропасти Српског царства доћи до обнављања њихове самосталности, али истовремено долази и до међусобних спорова, сукоба, па и заузимања територија. То је нарочито дошло до изражаја у вријеме када се бан Твртко дао крунисати за краља Србије (1377) као праунук краља Стефана Драгутина по женској лози, пошто је већ посједовао дио земаља династије Немањића. Он се тада и потписивао ти-

²⁰ Исто, V/1, 18.

²¹ К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 63. и даље.

²² Исто, 68.

тулом Немањића као "Стефан Твртко в Христа Бога краљ Србљем, Босне и Приморију", претендујући тако на Црногорско приморје. У Калиману, у Тивту, на цркви Св. Антуна уклесан је натпис краља Твртка са 1373. годином, када је црква грађена. Датум је уписан након завршетка градње 1385. године а поводом догађаја када је краљ Твртко потврдио привилегије Которанима, уз посредовање њихових представника Gian-Marino Vischia, Luca-Drago и Niccolo Bellizza. Због ових догађаја которски патрицији су жељели да оставе "вјечни помен дистихом који се чита на горњем архитраву звоника".* Наравно, са босанским продорима на Приморје нијесу се слагали Балшићи. Но, послје смрти Ђурђа Балшића, краљ Твртко заузме, у прољеће 1378, крајеве између Дубровника и Котора, чиме је означена босанска експанзија на јужну Далмацију.²³

Међутим, Тврткови походи на Балшића територије проширили су се и на унутрашњост. Балшићи тако постадоше непријатељи Босанаца. Сачувана је једна Тврткова повеља која је издата 1377. године, при војном походу на Зету под градом Спужом.²⁴ Босански владари су тада држали и град Оногшт (Никшић).

Интересантно је напоменути да је у рату између Дубровника и Босанаца око Коновала 1430. године у дубровачкој војсци било доста Зећана. Чак је Гојчин Црнојевић био вољан да са својом пјешадијом и коњицом војује под дубровачком заставом.²⁵ Међутим, већ 1443. године, Млечани настоје да из Горње Зете искључе Стефана Црнојевића, означавајући га као главног савезника босанског војводе Стефана Вукчића.²⁶ То је, свакако доба када је Саудаљев наслједник, поменути Стефан Вукчић Косача већ био ожењен Балшином ћерком и називан од Балшине мајке Јелене Лазаревић "сином без гријеха", кренуо у освајање Зете. Ратовао је исте 1443. године против Млечана, којима је деспот Ђурађ Бранковић повјерио бригу о својим посједима. У том рату босански војвода је изгубио све посједе у Доњој Зети које је био заузео и једино задржао дијелове Горње Зете које су држали Црнојевићи, да би и њих у новембру-децембру 1444. године предао деспотовим снагама. Тада је Ђурађ Бранковић већ био склопио мир са Турцима и обновио власт у деспотовини.²⁷

* Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе, средњовјековни записи и најписи у Црној Гори крај VIII почетка XVI вијека*, Цетиње 1994, 169-170.

²³ К. Јиречек, н. дј. 320-321.

²⁴ Б. Шекуларац, *Дукљанско-зећанске повеље*, Титоград 1987, 184-186.

Босански владари су издавали исправе у разним мјестима, зависно од промјене свога боравишта. Када *присјав*, човјек од повјерења, не би био на том мјесту, онда је владар именовоа два пристава: једног од двора, а другог од жупе или својте. Такав примјер, поред ове повеље, налазимо и у повељи краља Твртка Дубровчанима од 18. VIII 1421. Пристави су сачували снагу у Босни све до њене пропасти.

Ријеч "краљ" у повељи је писана црвеним мастилом, што је доказ да је документ био од велике важности и да га је краљ лично потписао. Потомак писара попа Ратка из ове повеље појављује се као логофет Стефан Ратковић на повељама босанског краља Стефана Томаша 1458. године.

²⁵ К. Јиречек, н. дј. 358.

²⁶ И. Божић, *Немирно њоморје XV века*, Београд 1979, 168.

²⁷ С. Ђирковић, *Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964, 48-80; И. Божић, н. дј. 176-177.

Према једној исправи зетског војводе Тома,²⁸ коју је писао дијак Стојан, а писана у Горичанима у Зети, близу Жабљака, зетска властела се приближавала Млечанима. Горичани се помињу као катун босанског војводе Стефана Вукчића, који је он предао Црнојевићима приликом провале, да би обезбиједио њихово савезништво. Међутим, због њиховог односа са Млечанима он их поново одузима и предаје деспотовим људима, који су то насеље држали и 1451. године. У рату против Млечана босански војвода се овдје састао са Јеленом Балшић -Хранић 25. новембра 1442. године, обећавши јој да ће у потпуности испоштовати њену посљедњу вољу записану у тестаменту написаном "у Горјечанех"²⁹

Трагови босанског присуства у Црној Гори огледају се и преко сачуваних споменика материјалне културе. Са посебном пажњом истичемо натписе на стећцима, јер се територија распрострањености стећка, углавном, поклапа са територијом босанске државе за вријеме краља Твртка I. А на подручју Црне Горе стећци се појављују и за вријеме обласних господара Сандаља Хранића и Херцега Стјепана. Типичан примјерак стећка из друге половине XV вијека је камени крст из Пераста са натписом извјесног Шћепана Вуловића.³⁰ Споменика ове врсте нарочито има у Пиви, црногорској нахији и племену, која је у вријеме Сандаља Стјепана Хранића била у саставу босанске државе. Из истог периода су и натписи на подручју црногорског племена Бањана, које граничи са Херцеговином.³¹

У Требнику манастира Св. Тројице у Пљевљима, написаном у Полимљу почетком XV вијека, више пута допуњаваном, босански хришћани се сврставају међу *јерейшике, безбожне и ѿгане бабуне, зле јерейшике*, који се клањају светим иконама и крсту часноме.^{31a}

Да култура не познаје границе потврђује и један изузетан споменик - *Дивошево јеванђеље* које се данас чува у Цетињском манастиру, а које је писано за босанског племића, из времена бана Стјепана Котроманића, Дивоша Тихорадића, који се помиње као свједок на једној бановој повељи од 23. октобра 1332. године. Језичка, палеографска и стилска сродност Дивошевог са Мостарским и Чајничким пергаментским јеванђељем говори о јединству културног простора писарске школе Манојла Грка, којој је припадало и Бијело Поље гдје је ово јеванђеље настало и нађено.³²

Дијелови данашње Црне Горе, посебно њен сјеверни дио, били су простор под великим босанским утицајем и за вријеме када ови крајеви улазе у састав босанске државе под турском окупацијом. Миграције становништва биле су уобичајена појава. Наравно, у таквим приликама

²⁸ А. Соловјев, *Зетска пресуда из 1455. године*, Архив за правне и друштвене науке XXIII, 11-2, Београд 1931, 42-43 и 45.

²⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, Београд - Сремски Карловци 1929, 395-397; И. Божић, н. дј, 188.

³⁰ Б. Шекуларац, *Трагови прошлости Црне Горе, Средњевјековни записи и најписи у Црној Гори крај VIII ѿочейак XVI вијека*, Цетиње 1994, 211-213.

³¹ Исто, 237-259.

^{31a} Ј. Шидак, *Црква босанска и ѿроблем бођумилства у Босни*, Загреб 1940, 87-90.

³² Исто, 281-283.

су се и поједини културно-историјски споменици преносили из једне државе у другу. Као примјер наводимо један печат цркве Св. Борђа у Подгорици из 1408. године, који је 1889. године био у власништву једног Србина из Сарајева.³³

Сличних случајева је било и обрнуто, што је уобичајено за сусједне земље које су често дијелиле исту судбину кроз историју. Чак се може говорити о заједничкој културној баштини, јер покретни културно-историјски споменици су као и људи били подложни сељењу. Тако, на примјер, у манастиру Савина у Херцег Новом налазимо значајне књиге и друге црквене ствари из манастира у Херцеговини и, обрнуто, у босанско-херцеговачким манастирима књиге штампарије Црнојевића.

Међутим, није тачно са само покретни културно-историјски споменици одсликавају босанско-херцеговачко-црногорске везе и односе, већ постоји знатан број и других споменика чији су ктитори били из босанско-херцеговачких страна. Документа потврђују да је захумски кнез Мирослав држао и један дио Полимља, гдје је претходно у Бијело Поље пренесена из Стона епископија, а у периоду од 1254-1263. године у овдашњем манастиру Св. Петра је била и нова катедра хумског епископа. Овдје је управо настало и чувено Мирослављево јеванђеље, капитални ћирилички споменик из XII вијека.³⁴

Хумска епархија је имала тада под својом јурисдикцијом читаво Захумље, које је до тридесетих година XIV стољећа било одвојено од Босне. Хумска област је заједно са Зетом улазила у састав рашке државе. Хумска епископија у то вријеме угрожава дубровачку надбискупију којој је припадало читаво залеђе укључујући и Босну.³⁵

У Црној Гори и данас постоје цркве и манастири подигнути у вријеме босанских и херцеговачких господара. Цркве су највише грађене у XV стољећу захваљујући потпори богатих ктитора из фамилије Хранића- Косача. На Шћепан Пољу, испод града Сокола, налази се црква посвећена Св. Стефану, по коме је добила име и која се први пут помиње 1419. године, тј. настала је прије тог датума.

Херцег Стјепан је подигао цркву и на брду изнад Шћепан Поља непосредно испред града Сокола 1442. године.

Херцегова црква је и храм Св. Срђа и Вакха у Подима изнад Херцег Новог.³⁶

И херцегов син Влатко се укључио у градитељску дјелатност Косача. Уз помоћ Дубровчана градио је у Херцег Новом цркву посвећену Св. Стефану, заштитнику града, 1473-1475. године. Помагао му је 22. децембра 1473. године и рођак, зетски војвода Иван Црнојевић.

Православне цркве у Босни и Херцеговини у вријеме Косача осликавали су сликари с Црногорског приморја. Поменућемо само најистакнутијег, Ловра Добрићевића.³⁷

³³ Б. Шекуларац, *Дукљанско-црногорски историјски обзори*, Подгорица 2000, 164.

³⁴ Исто, 208-214.

³⁵ *Historija Jugoslavije*, Загреб 1972, 52.

³⁶ В. Ђурић, *Умјетност у Босни*, 347-348.

³⁷ Исто, 353.

Ипак, најзначајнији споменик који су у Црној Гори подигли херцеговачки митрополити, додуше из каснијег времена (1586), јесте Пивски манастир чији је ктитор Саватије Соколовић, доцнији пећки патријарх, (који је потицао из чувене херцеговачке породице Соколовић, као и Мехмед-паша Соколовић). Овај митрополит је имао велики утицај чак и код католика у Босни, све док султан није издао ферман 1566. године, којим је то спрјечено.³⁸

Турци су постепено освајали Босну и Херцеговину од деведесетих година XIV стољећа па до заузећа Бихаћа 1592. године. Већи дио земље је у другој половини XV и у XVI вијеку захватио миграциони процес који ће измијенити затечено стање. Настаје процес исламизације који је трајао више од једног стољећа.³⁹

Међу досељеницима на опустошеним крајевима Босне било је и Црногораца, јер је и црногорска држава Црнојевића у XV вијеку била на удару турских освајача. Црнојевићи постадоше заштитници православља у Црној Гори, како на приморју тако и у унутрашњости, о чему свједоче подигнути манастири и цркве. Бар је, иако под турском влашћу, остао сједиште латинске цркве за већи дио Црне Горе и за Србију. Под јурисдикцију барског архиепископа спадали су латински пароси, Далматинци и Арбанаси у планинским варошима у унутрашњости и трговачким мјестима, јер је Которска бискупија већ била у саставу Млетачке Републике. Између 1452-1480. године помиње се и нови католички архиепископ у Крајини на Скадарском језеру.⁴⁰

Последњи период какве-такве сарадње босанско-херцеговачких и црногорских владара односи се на вријеме када је херцег Влатко Косача 1469. године ступио у родбинске везе са Црнојевићима и када га је Иван Црнојевић повезао са Венецијом. Иван се обавезао Млетачкој републици да Которанима осигура коришћење њихових посједа и добио на управу Грбаљ, Паштровиће и Црмницу који су се бунили против Млечана. Венеција је рачунала на херцега Влатка да ће помоћи у сламању отпора побуњених Грбљана. Године 1471. обојица већ плаћају данак султану за своју територију, али закратко јер већ 1472. године постају турски противници.⁴¹

Овдје не можемо да не поменемо још један прворазредни извор у коме се помињу чак и границе између Црне Горе и Херцеговине. Ријеч је о *Цејињском љејојису*, гдје се каже да Иван Црнојевић и бан босански Стефан 1471. године, 17. јула, потврдише оне границе које су одређене у вријеме цара Стефана.⁴²

Какви су били односи и везе између Црне Горе и Босне послје њиховог пада под турску управу може се сагледати из писама црногорског владике и владара Василија Петровића. Ти додирани су били онакви

³⁸ Б. Шекуларац, *Дукљанско-црногорски историјски обзори*, Подгорица 2000, 216.

³⁹ М. Васић, *Маријолози у јужнословенским земљама под турском владавином*, Дјела АНУ БиХ, XXIX/17, Сарајево 1967, 150.

⁴⁰ К. Жиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 427.

⁴¹ *Историја српског народа II*, Београд 1994, 402.

⁴² Б. Шекуларац, *Црногорски анали или Цејињски љејојис*, Цетиње 1996, 159-160.

какве је диктирала и наметала турска власт, нарочито на босанској страни, јер је црногорска страна, макар онај њен дио око новог језгра државе на Цетињу, покушавала да обнови државу, сукобљавајући се са турским властима. Но, то је тема ван оквира овог рада.

Božidar Šekularac

*EVIDENCE OF MEDIAEVAL TIES AND RELATIONS BETWEEN
MONTENEGRO AND BOSNIA*

Summary

In this paper the author has sought, on the basis of the source material, primarily the collection of documents published in Monumenta Montenegrina, to present Montenegrin-Bosnian relations during the Middle Ages up until the year 1500. A special place has been given in the paper to the Doclean Church, that is the Bar archbishopric, which was a significant factor in these ties and relations for a number of centuries. Besides the documents, the author used other sources, more precisely historical and cultural monuments in order to form a picture of Bosnian-Herzegovinian-Montenegrin ties and relations in the Middle Ages. In one first-class source - The Cetinje Chronicles - we even have mention of borders between the two states from the time of Ivan Crnojević. This paper also seeks to emphasize the significance of Montenegrins themselves in writing their own history.